

MIKONYA GYÖRGY

AZ EURÓPAI EGYETEMEK TÖRTÉNETE
(1230–1700)ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Budapest, 2014.

Nagy fába vágja a fejszáját, aki az európai egyetemek történetét kívánja megírni. Erre már kísérletet tettek neves európai (egyetem)történészek, akik négy kötetben, több európai nyelvre is lefordítva adták ki munkájukat.¹ Mikonya György magyar nyelvű európai egyetemtörténeti kötete jelentősen támaszkodott ezen kiadvány német nyelvű változatára.

Mikonya 2014-ben megjelent első kötete 1700-ig tekinti át az európai egyetemek történetét. Az első alapvető probléma, amivel szembesül az egyetemtörténeti munka írója, majd később recenzense is: mit is nevezünk egyetemtörténetnek, és milyen időintervallumot tekintünk át a kérdés megválaszolására? A könyveket végigolvasva alapvetően jóleső érzés töltött el, hogy Mikonya szerint az 'egyetemtörténet' kifejezés nemcsak intézménytörténetet jelent, hanem szellemtörténetet, diákéletet, épületek és szimbólumok történetét, akárcsak pénzügyeket és a hétköznapok történetét vagy egy-egy pályakép felrajzolását is. Ez a felfogás rendkívül előremutató, ugyanakkor a könyv terjedelmi határai lehetetlenné teszik, hogy a szerző minden témát alaposan kifejtсен, holott az olvasó, de a recenzens mindenképpen, számos – elsősorban kora újkori témáról – szívesen olvasott volna többet. Éppen emiatt többször is felvetődött bennem a könyv olvasása közben a kérdés, vajon kiknek íródott ez a munka? Tudományos igényességgel készült, számos lábjegyzetet és bőséges szakirodalmat tartalmaz, mégis nehéz eldönteni, hogy a szakmának vagy a szélesebb közönségnek szánta-e Mikonya ezt a művet, mert – véleményem szerint legalábbis – az elsőnek kevés, az utóbbinak viszont talán túl sok információt tartalmaz.

A másik kérdés, ami felmerült bennem az első kötet olvasása közben, vajon szükség volt-e ilyen hosszú bevezetőt írni az európai egyetemek ókori előzményeiről. Bizonyos filozófusok (pl. Plátón vagy Arisztotelész) munkásságával valóban érdemes ebben az összefüggésben hosszabban foglalkozni, de erre a fejezetre talán célszerűbb lett volna kevesebb figyelmet szentelni, és többet olyan korszakokra, amikor már a mai értelemben vett egyetemek is léteztek.

¹ Walter RÜEGG (et al.), *Geschichte der Universität in Europa 1–4 Bd.* Verlag C. H. Beck, München, 1993, 1996, 2004, 2010.

Rendkívül hasznosnak találtam a kutatásmetodikai alapvetést, amelyben a szerző megindokolta a témaválasztását, bemutatta a régebbi és az aktuális szakirodalmi munkákat, majd a kutatásmódszertani megfontolásokra is kitért. Ezt követte a periodizáció és a tipológia kérdése, majd az egyetem definíciójával foglalkozott.

A következő nagyobb fejezetet a fontosabb ókori filozófiai iskoláknak és az ókori oktatás egyéb intézményeinek bemutatására szánta a szerző. Ahogy fentebb már említettem, itt kevesebb információ is elegendő lett volna, mivel nem minden filozófiai irányzat talált utat az európai egyetemekre, és nem minden iskolát tekinthetünk az egyetemek közvetlen előfutárának. A következő nagyobb fejezet már a középkori előzményekkel foglalkozik, a korai kereszténység örökségével, a kolostori és székesegyházi iskolákkal, majd II. Szilveszter életútját mutatja be a szerző alaposabban, egy olyan személyét, aki az egyetemek létrejötte előtti időben tudott magas szintű műveltségre szert tenni.

A hosszas bevezető után, az ötödik fejezetben jutunk el a középkori tényleges egyetemalapításokig. Fontos alapfogalmakat tisztáz a szerző, foglalkozik az egyetemalapítások társadalmi háttérével, a nyugati egyházszakadás egyetemi életre gyakorolt hatásával, majd konkrétan ismerteti az első európai egyetemek (Bologna, Párizs, Oxford, Cambridge) és egy későbbi közép-európai egyetem (Prága) alapításának történetét, később pedig kitér az Európa-szerte létrejövő további egyetemekre is. A hatodik fejezet a professzorok és diákok egyetemi tevékenységével foglalkozik, majd egy különlegesen tehetséges diák – később professzor – életútját mutatja be, Aquinói Tamásét, akinek korszakalkotó műve a középkori teológia oktatására óriási hatást gyakorolt. Rendkívül érdekes fejezetnek találtam az egyetem szervezeti felépítésének bemutatását, összevetve a többféle szervezeti típust, az egyetemek épületének leírását és az egyetemi jelképek rövid áttekintését. A nyolcadik fejezet foglalkozott az oktatástörténettel, a különféle tudományterületek közötti hierarchiával és az egyetemi karok megjelenésével.

A késő középkori gondolkodás és világszemlélet átalakulásának egy teljes fejezetet szánt a szerző, amikor a humanizmust és az egyetemek világát mutatta be. Itt kitért a humanizmus lokális elterjedésére, az új egyetemalapításokra és az egyetemi élet átalakulására is. Ebben a fejezetben Loyolai Ignác tanulmányait és életútját követte nyomon. A reformáció és ellenreformáció fejezet – bár ígéretes címe van – a reformációval keveset foglalkozott. Ebben és a következő, 11. fejezetben is (Egyetemi kultúra alakulása a kora újkorban) elég jelentős a katolikus túlsúly. Véleményem szerint a reformáció óriási hatással volt a protestáns egyetemek létrehozására, a protestánsná lett közösségek tanulmányi lehetőségeinek előmozdítására, új, a maga korában korszerű tanulmányi rendszerek és módszerek kialakítására, de ezekről a szerző csak nagyon kevés szót ejt, miközben majdnem teljesen a jezsuitáknak szenteli az egész fejezetet.

A tizenkettedik, tizenharmadik és tizennegyedik fejezet a középkori mintát követve a professzorok és diákok életével, a fokozatok megszerzésével, a karokon bekövetkező változásokkal és a tantervi újításokkal, valamint az egyetemi szervezettel foglalkozik. Az utolsó fejezet a felvilágosodás előzményeit ismerteti.

A szerző a második kötetét vázlatnak vagy töredéknek tekinti az európai egyetem-történethez, és azt hiszem, hogy ez a megállapítás valóban helytálló, ugyanis 414 oldalon nem lehet egy ilyen hosszú korszak minden egyetemtörténeti vonatkozású tényezőjét egyforma alaposággal felvázolni. A szerző maga is felveti, hogy minden tudományterület (pl. orvos- és műszaki tudományok) részletes bemutatása nem lehet egyetlen könyv feladata, erre az adott szakterület ismerőinek kell vállalkozniuk, egyedül vagy akár csoportosan. Bár a könyv szűkre szabott kereteihez képest igyekezett a lehető legtöbb régi és új tudományterületet ismertetni, nyilván annak minden újdonságát, felfedezését nem sorolhatta fel. Ezért akár hiányérzete is lehet az olvasónak, mert fontos névumokról szó sem eshetett a könyvben, recenzióként én mégis el tudom fogadni a szerző döntését és válogatási kritériumait.

A második kötet az egyetemtörténet írásának fontos módszertani ismertetője után egyetemtörténeti tipológiával és az új egyetemi típusok megjelenésének történetével foglalkozik. Itt nagyon hasznosnak találtam a táblázatos elrendezést, az olvasó számára is megkönnyíti korszakok szerint az egyes egyetem típusok létrejöttének áttekintését.

A kötet a felvilágosodás korának ismertetésével veszi fel újból az egyetemek történetének fonalát, kiegészítve a legfontosabb európai történelmi eseményekkel is, melyek rendkívül nagy hatást gyakoroltak az egyetemek további fejlődésére (nemzeti nyelv használata, szekularizáció stb.) Ezután kitér az egyes európai országok, illetve nagyobb régiók felvilágosodáskori történetére (új egyetemek alapítása, hallgatói létszám változása és a diákság társadalmi összetételének alakulása, új oktatók kinevezése.) Természetesen kihagyhatatlan a felvilágosodás szellemi előkészítésének ismertetéséhez a legjelentősebb tudósok munkásságának bemutatása, mint többek között a német Kant, Fichte, Schleiermacher, Wilhem és Alexander von Humboldt tevékenysége vagy a francia filozófusok, Montesquieu, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau megemlézése. Ebben a fejezetben is, akárcsak a könyv további részeiben, nagyon hangsúlyos a német nyelvterület és a német tudósok tevékenységének ismertetése. Ez egyrészt jogos, hiszen területénél, egyetemei számánál és tudósai súlyánál fogva is Európa legfontosabb tudományos régiójáról van szó, mégis jobb lett volna a francia és az angol tudományos életre is kiemelt figyelmet fordítania.

A harmadik nagyobb fejezet az oktatási módszerek változásait ismerteti a felvilágosodás korában. Igazából a fejezet címe nem árulja el azt a sokféle szempontot, ami alapján a szerző a korabeli egyetemeket elemzi. Az első alfejezet a pedagógia mint új tudományág ismertetésével indít, majd rátér az egyetemi professzorok mindennapjaira. Itt megint csak túlsúlyban vannak a német egyetemekre és az ottani professzorokra vonatkozó leírások. Üdítő kivétel a krakkói viszonyok bemutatása mind írásban, mind képanyagban. Kifejezetten tetszett az egyetemi mindennapok felvázolása Friedrich Schiller német drámaíró és történészprofesszor példáján keresztül, mégis talán nem ártott volna, ha egy nem német példát is látunk a professzorok életének bemutatása közben. Az egyetem azonban nemcsak a diákok és tanáraik munkahelye, hanem egyre több olyan embernek is, akik az intézmény működtetésében részt vesznek: kancellár,

kurátor, pedellus, jegyző stb. A diákok hétköznapijaiba is betekintést nyerünk, mindekelőtt a hallgatók büntetési helyéül szolgáló karcser színes leírását találtam nagyon humorosnak. A következő alfejezet a diákszervezetek különféle típusaival foglalkozik, itt is német példák alapján. Ez a Magyarországon kevésbé ismert egyesületi forma a későbbi években Hollandiában és az angolszász világban is elterjedt, amerikai hírességek manapság is szívesen emlegetik, hogy melyik „görög” egyesületnek voltak tagjai egyetemi éveik alatt. A továbbiakban szó van az egyetemi épületekről és az egyetemi terek változásairól.

A negyedik nagyobb fejezet elsősorban a 19. század meghatározó politikai eseményeivel, a nemzeti-függetlenségi mozgalmakkal foglalkozik, illetve ebben a diákmozgalmak szerepével három nagyobb periódusban: 1800–1830; 1830–1845 között és az Európát megrázó 1848-as forradalmakban.

Az ötödik fejezet az új tudományos szemléletet és a 19. századi egyetemi modelleket mutatja be. Az ipari forradalom következtében Európában és világszerte az iparban és műszaki területen is jól hasznosítható tudásra volt szükség, ami nemcsak az egyetemi, hanem az alsóbb iskolai oktatás struktúráját és színvonalát is jelentősen befolyásolta. Az iskolai rendszer átalakításában a franciák (az államapparátus működtetéséhez szükséges hivatalnokok képzése) és a németek (professzorok nem csak az elméleti tárgyak tanítói, de a laborok vezetői, kísérletek végrehajtói) játszottak fontos szerepet, Angliában a tanterv bővítésével és új alapítású főiskolákkal igyekeztek a kihívásokra választ adni.

A hatodik fejezet egyes európai országok vagy régiók egyetemeinek történetét tekintve át 1800 és 1945 között. Angliában, Oxfordban Henry Newman bíboros kezdeményezte az anglikán egyház reformját, ez később teológián túli hatással is bírt. Nagy érdeklődés mutatkozott az ókortudományok iránt, ami a német egyetemekre irányuló angol peregrinusok számát is megnövelte. Az egyetemek mellett számos tudós társaság is létrejött. A 20. században aztán számos új egyetemet is alapítottak, különösen az angol iparvidéken. A Habsburg Monarchiában természetesen Bécs egyeteme volt a legjelentősebb a diákok létszámát tekintve, Pest csak a nyolcadik helyen állt az összlétszámot vizsgálva. Különösen fontos kiemelni a 19. században specializált felsőoktatási (műszaki, bányászati, hajózási stb.) intézmények alapítását. Az osztrák területekre nagy hatással volt a porosz iskolai modell, amit bizonyos módosításokkal át is vettek. A 19. század második felétől a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiában a nemzetiségek egyre nagyobb számban jelennek meg az oktatásban, és az ezzel párhuzamosan változatos oktatási-nyelvi keretek alakulnak ki. A szerző természetesen külön is kitér a magyar közép- és felsőoktatásra, kiemelve a korszak legjelentősebb tudósait, az újonnan alapított egyetemeket és az oktatáspolitikai magyar reformereit is. Belgium és Bulgária csak rövid ismertetést kap, majd Franciaországról hosszabban értekezik Mikonya. Különösen érdekesnek tartottam a versenyvizsgák (tulajdonképpen a habilitáció francia változata) leírását. Franciaországban is bevezetik az általános és ingyenes tankötelezettséget, fejlesztik a középfokú oktatást. A görög és a holland felsőoktatásra rövid összefoglalást szánt

a szerző, majd a három részre szakadt lengyelek területeinek egyetemeivel újból hosszabban foglalkozik, ahol a porosz megszállás alatti varsói egyetem volt a legrosszabb helyzetben. Európában a legnagyobb számban német területeken voltak egyetemek, az itt létrejött modell több európai ország egyetemalapítására gyakorolt nagy hatást. Kiváló tudósai voltak, a 19. században számos specializálódott felsőoktatási intézmény jött létre itt, felsőoktatási intézményei igen vonzóak voltak a külföldi ifjúság számára is. A német felsőoktatás személyi és tárgyi feltételeinek alakulására Friedrich Althoff „titkos kultuszminiszterként” volt jelentős befolyással. Olaszországban Matteuccis igyekezett a felsőoktatást racionalizálni, majd a 20. század második évtizedében Gentile vezeti be a humboldti modellt. Az orosz felsőoktatásban különösen a francia hatás volt erős, majd Napóleon orosz hadjárata után inkább a porosz modell módosult formája jelentkezett. A román felsőoktatást az osztrák-magyar egyetemi rendszertől való eltávolodás és a francia minta követése jellemezte. A skandináv egyetemeken a teológia, a jog és a természettudományok oktatásában a német hatás érzékelhető. A spanyol felsőoktatás elmaradottabb Európa többi részéhez képest, igazi fellendülésre csak a 20. században került sor. Svájcra hatott a felvilágosodás gondolatrendszere, tanügye pedig a mai napig kompatibilis a német felsőoktatással. A török felsőoktatás európai rendszerű iskolái majd csak az első világháború után alakultak ki.

A hetedik fejezet a tudomány és az egyetemek kapcsolatát vizsgálja, kitérve az egyes tudományterületek új felfedezéseinek vázlatos áttekintésére. A 19. és a 20. század főleg a természet-, a műszaki- és az orvostudományok területén hoztak úttörő felfedezéseket, melyeket a legrangosabb tudományos kitüntetéssel, a Nobel-díjjal jutalmaztak. Ezek a területeken az első, de különösen a második világháború után a korábban vezető szerepet betöltő német egyetemek komoly személyi veszteséget szenvedtek, jórészt a munkalehetőségtől megfosztott, kivándorolt vagy meggyilkolt zsidó tudósok miatt. Érdekes – és ma is aktuális – probléma a diploma értéke és használhatóságának kérdése, ami az egyetemi hallgatók számának jelentős emelkedésével jelent meg. Ez a fejezet tárgyalja a női hallgatók számának alakulását és érvényesülési lehetőségét. Marie Curie-vel kapcsolatban talán érdemes lett volna megemlíteni, hogy az első Nobel-díjas női tudós volt, aki ráadásul két tudományterületen is részesült a rangos kitüntetésben.

A nyolcadik fejezet az egyetemek finanszírozási kérdéseivel és az egyetemi épületekkel foglalkozik, majd az utolsó fejezet a két világháborúval és az egyetemeknek azokban játszott ideológiai és tevételes szerepével.

A két kötetet jó stílusban megírt, olvasmányos munkának tartom, amely a rendelkezésre álló keretein belül alapos elemzést végzett. Általános kritikai észrevételem, hogy néhol tárgyi tévedések is előfordulnak benne (pl. Löwen soha nem volt Hollandia része, Spanyol- majd Osztrák-Németalföldhöz tartozott), a második kötetre alapos lektorálás is ráfért volna, rengeteg nyelvi hiba fordul elő benne, az írásjelek használata sem következetes. A földrajzi nevek jegyzékét is érdemes lett volna a kötetek végén korabeli és mai használatuk szerint összefoglalni, így egyszerűbb lenne az olvasóknak is a határok változásával követni az egyes városok neveit (pl. Dorpat/Tartu).

Szintén dicséretes az összefoglaló táblázatok és a hatalmas képanyag használat a, ezek áttekinthetőbbé teszik a szöveget, a képektől pedig elképzelhetőbbek a távoli helyek és korok épületei, viseletei.

Nem volt könnyű feladata Mikonya Györgynek, amikor az európai egyetemek történetének megírására vállalkozott, hiszen két kötet keretei között kellett eljutni a kezdetektől a 20. század közepéig. Magyar nyelvű olvasóközönség számára most először született ilyen áttekintés. Ahogy ő maga is írta, csak vázlatos képet adhatott egy ekkora korszakról.

Bozzay Réka